

Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών

Τόμ. 19 (2015)

Γιάννης Ν. Γκλαβίνας, Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912- 1923): Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2013, 382 σ. + 68.

Στέφανος Κατσιάκας

doi: [10.12681/deltiokms.314](https://doi.org/10.12681/deltiokms.314)

Copyright © 2015, Στέφανος Κατσιάκας

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Κατσιάκας Σ. (2015). Γιάννης Ν. Γκλαβίνας, Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912- 1923): Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2013, 382 σ. + 68. *Δελτίο Κέντρου Μικρασιατικών Σπουδών*, 19, 419-424. <https://doi.org/10.12681/deltiokms.314>

Γιάννης Ν. Γκλαβίνας, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923): Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή*, Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2013, 382 σ. + 68.

Από ιδρύσεώς της ως ανεξάρτητου έθνους-κράτους στις αρχές του 19ου αιώνα, η Ελλάδα προσπάθησε να ερμηνεύσει την ύπαρξή της με τη βοήθεια μιας κοινώς αποδεκτής ιστορικής αφήγησης, που αντιμετώπιζε αρνητικά την Οθωμανική Αυτοκρατορία ως μια ξένη (δηλ. μη ελληνική) κρατική οντότητα που έδωσε τους Έλληνες κάτω από έναν μακροχρόνιο αλλόδοξο «ζυγό», αποκόπτοντάς τους από την πρόοδο, την ευημερία και τα όποια οφέλη έμελλε να συμβούν στην πολιτισμένη Ευρώπη, η οποία ενίοτε περιελάμβανε και τη Ρωσία. Το οθωμανικό παρελθόν συχνά θα κατηγορηθεί από ιστορικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς επιστήμονες της Ελλάδας και άλλων βαλκανικών κρατών για την πολιτική, οικονομική και πολιτιστική οπισθοδρόμηση στην οποία υπέβαλε τους λαούς των χωρών αυτών και την οποία, μετά το τέλος της οθωμανικής κυριαρχίας, οι Έλληνες και άλλοι Βαλκάνιοι προσπαθούν να ξεπεράσουν προκειμένου να συμβαδίσουν με τις εξελίξεις στην αναπτυσσόμενη Ευρώπη¹. Η Ευρώπη, τα φυσικά όρια της οποίας μεταβάλλονται ανάλογα με την ιστορική συγκυρία και με περιεχόμενο που αποκτά συγκεκριμένα πολιτικά χαρακτηριστικά και σημασία, θα θεωρηθεί αξιωματικά ως ο «φυσικός χώρος» της Ελλάδας και των υπόλοιπων νεοϊδρυθέντων εθνικών κρατών που θα προκύψουν από τη συρρίκνωση και την τελική διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

Η συγκεκριμένη αντιμετώπιση του οθωμανικού παρελθόντος θα συμβεί για μια σειρά από λόγους, συμπεριλαμβανομένου και του γεγονότος ότι η κρατούσα δρησκεία στην Οθωμανική Αυτοκρατορία ήταν το Ισλάμ, το οποίο θα θεωρηθεί ως πολιτιστικό στοιχείο ασύμβατο και ξένο προς τη νεοελληνική ταυτότητα. Όλα τα ελληνικά συντάγματα από ιδρύσεως του ελληνικού κρά-

1. Το περιεχόμενο του όρου «Ευρώπη» μεταβάλλεται αποκτώντας συχνά μια πολιτική και πολιτιστική διάσταση (μερικές φορές με στερεοτυπικά χαρακτηριστικά). Για μια πληρέστερη εικόνα για τη μεταβολή του περιεχομένου των όρων «Ευρώπη» και «Εξευρωπαϊσμός» κατά τη διάρκεια του 19ου και 20ού αιώνα, καθώς και της επιρροής που η συγκεκριμένη μεταβολή είχε, για παράδειγμα, στην πολιτική ζωή της Βουλγαρίας, βλ. Stefanos Katsikas, *Bulgaria and Europe: Shifting Identities*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη-Νέο Δελχί 2010· Stefanos Katsikas, *Negotiating Diplomacy in the New Europe: Foreign Policy in Post-Communist Bulgaria*, Λονδίνο-Νέα Υόρκη 2011.

τους θα αναγνωρίσουν την ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία ως την επίσημη θρησκεία του ελληνικού κράτους, ενώ η «ελληνικότητα» και η «ελληνική ταυτότητα» αναγνωρίζονται ως άρρηκτα συνδεδεμένες με τον Ελληνορθόδοξο Χριστιανισμό², αφήνοντας μικρά περιθώρια για τους μη Χριστιανούς Ορθόδοξους να θεωρούνται ή να αντιμετωπίζονται ως εθνικά Έλληνες. Η διαπίστωση αυτή τεκμηριώνεται από μια σειρά πολιτικών, οικονομικών και άλλων μέτρων και πρακτικών που υιοθετήθηκαν κι εφαρμόστηκαν από τις ελληνικές αρχές, μεταξύ των οποίων και η ελληνοτουρκική σύμβαση υποχρεωτικής ανταλλαγής των πληθυσμών του 1923, με την οποία η ελληνική κυβέρνηση συμφώνησε στην υποχρεωτική ανταλλαγή των μουσουλμανικών πληθυσμών της ελληνικής επικράτειας – με εξαίρεση τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Δυτικής Θράκης και τους αλβανόφωνους μουσουλμάνους Τσάμηδες της περιοχής της Θεσπρωτίας – με τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της νεοϊδρυθείσας Τουρκικής Δημοκρατίας, με εξαίρεση τους ελληνορθόδοξους πληθυσμούς της Κωνσταντινούπολης και των δύο νησιών της Θάλασσας του Μαρμαρά, Ίμβρου και Τενέδου. Βασικό κριτήριο της ανταλλαγής, η οποία αποσκοπούσε στη δημιουργία όσο το δυνατόν περισσότερο αμιγώς εθνικά κρατών, ήταν όχι η γλώσσα ή κάποιο άλλο πολιτισμικό χαρακτηριστικό, αλλά το θρήσκευμα. Αυτό σήμαινε ότι η ορθόδοξη χριστιανική θρησκεία εδωρείτο βασικό συστατικό στοιχείο της νεοελληνικής ταυτότητας.

Για αρκετά χρόνια η ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα – κυρίως πανεπιστημιακοί δάσκαλοι και ερευνητές από το χώρο των ανθρωπιστικών επιστημών – συνέβαλαν στην εδραίωση της συγκεκριμένης αντίληψης, με αποτέλεσμα η ιστορία καθώς και πτυχές της ζωής και της δράσης των μουσουλμανικών πληθυσμών της χώρας να έχουν για χρόνια αποσιωπηθεί ή, στην καλύτερη περίπτωση, να μην έχουν ερευνηθεί επαρκώς³. Το περιεχόμενο των όποιων ακαδημαϊκών δημοσιεύσεων επηρεαζόταν συχνά ως τότε από τις σχέσεις Ελ-

2. Ο όρος «Ελληνορθόδοξος Χριστιανισμός» αναφέρεται στους πιστούς της ορθόδοξης χριστιανικής θρησκείας που τελούν τις θρησκευτικές τελετουργίες στην κοινή ελληνική και αναγνωρίζουν την ιδιαίτερη θέση, ακόμα και την πρωτοκαθεδρία, που κατέχει το Ορθόδοξο Οικουμενικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινουπόλεως στον ορθόδοξο χριστιανικό κόσμο.

3. Αναφορικά με την έρευνα της ζωής και της δράσης μουσουλμανικών πληθυσμών της Ελλάδας από την ελληνική ιστοριογραφία, βλ. Stefanos Katsikas, “Muslim Minority in Greek Historiography: A Distorted Story?”, *European History Quarterly* 42.3 (2012), σ. 444-467.

λάδας-Τουρκίας σε μια προσπάθεια να στηρίξουν την επιχειρηματολογία των εκάστοτε ελληνικών κυβερνήσεων στην αντιπαράθεσή τους με τις κυβερνήσεις της Τουρκίας αναφορικά με το νομικό καθεστώς της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης, του Οικουμενικού Πατριαρχείου και της ελληνορθόδοξης μειονότητας της Κωνσταντινούπολης και των νησιών Ίμβρου και Τενέδου, καθώς επίσης και των όποιων διεκδικήσεων της Τουρκίας σχετικά με τα σύνορα της ελληνικής επικράτειας ή της διαμάχης περί του καθεστώτος στην Κύπρο μετά την τουρκική εισβολή και κατοχή το 1974.

Η εικόνα αυτή άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά από τα τέλη της δεκαετίας του 1980 και κυρίως από τη δεκαετία του 1990 και ύστερα, με τη βοήθεια δημοσιεύσεων, ακαδημαϊκών και μη, από νέους (τότε) ερευνητές που είχαν σπουδάσει σε διάφορα πανεπιστήμια της Δυτικής Ευρώπης και των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής και οι οποίοι επιχειρήσαν, στο μέτρο του δυνατού, να αποστασιοποιηθούν από τις τρέχουσες εξελίξεις στις ελληνοτουρκικές σχέσεις. Αναφορικά με τη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης, οι δημοσιεύσεις αυτές εστιάζουν σε θέματα ανθρωπίνων και μειονοτικών δικαιωμάτων, στις διαδικασίες διαμόρφωσης εθνοτικής και μειονοτικής ταυτότητας, σε ζητήματα εκπαίδευσης και σε προτάσεις αναθεώρησης πολιτικών πρακτικών που συνδέονται άμεσα με τη Συνθήκη της Λωζάννης, η οποία καθορίζει το μειονοτικό καθεστώς των μουσουλμανικών πληθυσμών στη Δυτική Θράκη. Πραγματοποιούνται δε σε μια περίοδο που χαρακτηρίζεται από ταραχές, συγκρούσεις και εδαφική ρευστότητα στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων.

Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, οι δημοσιεύσεις ιστορικού περιεχομένου με κύριο θέμα τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς στην Ελλάδα αφορούν τις εξελίξεις στη μουσουλμανική μειονότητα της Δυτικής Θράκης μετά το 1923. Κάποιες ασχολούνται με το ζήτημα των αλβανόφωνων μουσουλμάνων Τσάμηδων της Θεσπρωτίας, καθώς και με τους ελληνόφωνους μουσουλμανικούς πληθυσμούς της Κρήτης (γνωστούς και ως Τουρκοκρητικούς ή Τουρκοκρήτες), αλλά παρουσιάζεται ένα μεγάλο κενό σε έργα που να εξετάζουν τους μουσουλμάνους της ελληνικής επικράτειας πριν από την υποχρεωτική ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών του 1923, με εξαίρεση ίσως τους μουσουλμάνους της Κρήτης.

Το κενό αυτό επιχειρεί να καλύψει η μονογραφία του Γιάννη Γκλαβίνα, *Οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στην Ελλάδα (1912-1923): Από την ενσωμάτωση στην ανταλλαγή* (Θεσσαλονίκη: Εκδοτικός Οίκος Αντ. Σταμούλη, 2013). Το βιβλίο αναδεικνύει ποικίλες πτυχές της παρουσίας του μουσουλμανικού πλη-

θυσμού στο ελληνικό κράτος από την έναρξη των Βαλκανικών Πολέμων έως την Ανταλλαγή των Πληθυσμών – δύο χρονικά σημεία που σηματοδοτούν την ένταξη στο ελληνικό κράτος μιας πολυπληθούς μουσουλμανικής μειονότητας και τη μετανάστευση του μεγαλύτερου τμήματος αυτής στη νεοσύστατη Τουρκία. Το βιβλίο αποτελείται από έντεκα κεφάλαια με διάταξη θεματική, όσο και χρονολογική, κι ένα πλούσιο παράρτημα με χάρτες, πίνακες, φωτογραφίες και αρχειακά έγγραφα. Αφού παρουσιάζονται η γεωγραφική κατανομή και ο πληθυσμιακός όγκος των μουσουλμάνων στις περιοχές που προσαρτήθηκαν στο ελληνικό κράτος κατά το 1912-1923 (γνωστές κι ως «Νέες Χώρες»), με τις αυξομειώσεις που συντελέστηκαν κατά τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο, ερευνώνται οι αλληλεπιδράσεις που προέκυψαν από τις σχέσεις της μουσουλμανικής μειονότητας τόσο με τον χριστιανικό ντόπιο όσο και με τον προσφυγικό πληθυσμό. Το βασικό ερώτημα που απαντά η έρευνα του Γιάννη Γκλαβίνα για τις παραπάνω σχέσεις είναι το πώς αντιμετωπίστηκε ο πρώην αλλόδοξος «δυνάστης» και συνώνυμο του εχθρού του Ελληνισμού από τους φορείς της ελληνικής κεντρικής και τοπικής εξουσίας, καθώς και από τους ντόπιους χριστιανούς ή πρόσφυγες, πρώην ραγιάδες και δύματα των νεοτουρκικών ή κεμαλικών διώξεων. Επιπλέον, το βιβλίο αναδεικνύει κατά πόσο τα δύο αυτά ζεύγη σχέσεων επηρεάστηκαν από γεγονότα μιας περιόδου γεμάτης ανακατατάξεις και εντάσεις, με κυριότερα τις πολεμικές συγκρούσεις (Βαλκανικοί Πόλεμοι, Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και Μικρασιατική Εκστρατεία), την πολιτική διαμάχη του Εθνικού Διχασμού και τις επιδιώξεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Το βιβλίο αντλεί υλικό από πληθώρα δημοσιεύτων αρχειακών πηγών –κατά βάση ελληνικών– και κάνει αναφορές σε μια πολύ εκτενή βιβλιογραφία, ελληνική και διεθνή. Επιχειρεί την ανασύνθεση του πλέγματος των σχέσεων με την ελληνική διοίκηση και τον χριστιανό γείτονα, αλλά και του κοινωνικού βίου των μουσουλμάνων ανταλλαξίμων, της άλλης δηλαδή πλευράς της Ανταλλαγής των Πληθυσμών. Αναφορικά με τις αντιλήψεις των φορέων της κεντρικής εξουσίας για τη μεγάλη μάζα των μουσουλμάνων υπηκόων του ελληνικού κράτους, αξιοσημείωτη είναι η θέση του συγγραφέα για τη διάσταση απόψεων μεταξύ της κεντρικής διοίκησης, και ιδιαίτερα του Ελευθερίου Βενιζέλου, σχετικά με τη μουσουλμανική μειονότητα και τα μεγάλα πνοα σχέδια ισότιμης ένταξής της στον κοινωνικό, οικονομικό και πολιτικό βίο της χώρας και με τη δυσκολία εφαρμογής της συγκεκριμένης πολιτικής από κατώτερους διοικητικούς υπαλλήλους, χωροφύλακες, αγροφύλακες και

στρατιωτικά αποσπάσματα. Όπως προκύπτει, οι τελευταίοι αδυνατούσαν να κατανοήσουν τις σκοπιμότητες της εξωτερικής πολιτικής και είχαν μια τελείως δική τους αντίληψη περί πατριωτισμού και περί του τι συνιστούσε εθνική απειλή, η οποία τελικά διαμόρφωσε και τη συμπεριφορά τους απέναντι στον μουσουλμανικό πληθυσμό. Έτσι, στην εικόνα που σχημάτιζαν οι μουσουλμάνοι για την ελληνική διοίκηση βάρυναν οι βιαιοπραγίες και οι προσβολές όλων των παραπάνω χαμηλόβαθμων υπαλλήλων και όχι οι αποφάσεις που λαμβάνονταν στα υπουργικά γραφεία της πρωτεύουσας. Αξιοπρόσεκτη επίσης είναι και η άποψη του συγγραφέα ότι η Μικρασιατική Καταστροφή θα αλλάξει τις αντιλήψεις των φορέων της ελληνικής διοίκησης απέναντι στο μουσουλμανικό στοιχείο: «Το μέγεθος της ήττας και ο ενταφιασμός της πολιτικής της Μεγάλης Ιδέας καθιστούσαν επιτακτική την εθνική ομοιογένεια που εξασφάλιζε την εδαφική ακεραιότητα και την ευημερία της χώρας, και ήταν αυτή ακριβώς η αντίληψη που οδήγησε στην απόφαση για την Ανταλλαγή των Πληθυσμών».

Ως αδυναμίες του βιβλίου θα μπορούσαν να επισημανθούν η έλλειψη αναφοράς σε μη ελληνικές πρωτογενείς –κυρίως οθωμανικές– πηγές και η απουσία θεωρητικού πλαισίου και απόπειρας σύνδεσης με συγκεκριμένα θεωρητικά ερωτήματα, ούτως ώστε η πολύ καλή και γλαφυρή ανάλυση του βιβλίου να αποτελέσει μέρος μιας ευρύτερης θεωρητικής συζήτησης. Τέλος, θα περίμενε κανείς πολύ περισσότερες και εκτενέστερες αναφορές σε αντίστοιχες εξελίξεις και μέτρα που αφορούσαν τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς του ευρύτερου βαλκανικού χώρου –για παράδειγμα στη Βουλγαρία ή στο Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων κτλ.–, που θα επέτρεπαν στον αναγνώστη να αξιολογήσει καλύτερα και με μεγαλύτερη αντικειμενικότητα τις όποιες εξελίξεις και πτυχές της παρουσίας των μουσουλμάνων στο ελληνικό κράτος.

Όμως, παρά τις όποιες αδυναμίες ή ελλείψεις, τόσο η σημασία όσο και η συμβολή του συγκεκριμένου βιβλίου στην ιστορική έρευνα δεν θα πρέπει σε καμιά περίπτωση να υποτιμηθεί καθώς αποτελεί πολύτιμο εργαλείο στα χέρια του μελλοντικού ιστορικού ερευνητή, μελετητή και σπουδαστή αλλά και ερευνητών, μελετητών και σπουδαστών που εργάζονται σε διάφορα πεδία πολιτικών και κοινωνικών επιστημών, καθότι αφηγείται μια «ανείπωτη» έως τώρα ιστορία και ρίχνει φως σε ένα θέμα για το οποίο ελάχιστα ήταν γνωστά. Επιπλέον, η συγκεκριμένη έκδοση ανοίγει το δρόμο στη μελλοντική έρευνα να ασχοληθεί με θέματα που αφορούν μουσουλμανικούς πληθυσμούς που

ζούσαν στην ελληνική επικράτεια πριν από το 1923, όπως για παράδειγμα στην περιοχή της Θεσσαλίας μετά την προσάρτηση της τελευταίας στο ελληνικό κράτος, το 1881, ή στην περιοχή της Ρούμελης και της Πελοποννήσου.

Επιστημονικές δουλειές όπως η μονογραφία του Γιάννη Γκλαβίνα είναι σημαντικές διότι μας επιτρέπουν να αποκτήσουμε πληρέστερη εικόνα της ζωής και της δράσης των μουσουλμανικών πληθυσμών της Ελλάδας πριν από την υποχρεωτική ελληνοτουρκική ανταλλαγή των πληθυσμών, της σχέσης τους με τις ελληνικές αρχές και τους ντόπιους και πρόσφυγες χριστιανούς, καθώς και των πολιτικών πρακτικών και μέτρων που έμελλε να καθορίσουν τη ζωή της μουσουλμανικής μειονότητας της Δυτικής Θράκης μετά το 1923, όπως, για παράδειγμα, η αρχή της αμοιβαιότητας ως προς την αντιμετώπιση των μειονοτήτων που εξαιρέθηκαν της ανταλλαγής σε Ελλάδα και Τουρκία. Τέλος, θα ήταν ευκαταίω κάποια στιγμή να μεταφράζονταν στα αγγλικά, ή και σε άλλες γλώσσες, και με τον τρόπο αυτό να γίνονταν προσβάσιμες από ένα ευρύτερο επιστημονικό κοινό προκειμένου να ενταχθούν σε μια γενικότερη ακαδημαϊκή συζήτηση επιστημόνων που ερευνούν αντίστοιχα θέματα σε διαφορετικές περιοχές του πλανήτη. Σε κάθε περίπτωση, ως ελπίζουμε ότι η αξιόλογη μελέτη του Γιάννη Γκλαβίνα θα αποτελέσει αφετηρία για περισσότερη έρευνα και μελλοντικές δημοσιεύσεις σε μια ομολογουμένως ενδιαφέρουσα θεματολογία με ελλιπή πληροφόρηση και γνώση επί του περιεχομένου της και σε μια κρίσιμη περίοδο για το σχηματισμό του νεοελληνικού κράτους με τη μορφή που εν πολλοίς το γνωρίζουμε σήμερα.

ΣΤΕΦΑΝΟΣ ΚΑΤΣΙΚΑΣ